ΠΡΑΚΤΙΚΑ

Β΄ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ Ο ΑΓΙΟΡΕΙΤΗΣ - 200 ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΟΙΜΗΣΗ ΤΟΥ

3-5 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 2009

ΕΚΔΟΣΗ
ΙΕΡΟΥ ΚΟΙΝΟΒΙΟΥ ΟΣΙΟΥ ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ
ΠΕΝΤΑΛΟΦΟΣ ΠΑΙΟΝΙΑΣ 2011

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
Β΄ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ Ο ΑΓΙΟΡΕΙΤΗΣ – 200 ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΟΙΜΗΣΗ ΤΟΥ

3 - 5 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 2009

ΕΚΔΟΣΗ: ΙΕΡΟΥ ΚΟΙΝΟΒΙΟΥ ΟΣΙΟΥ ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ
© ΙΕΡΟΝ ΚΟΙΝΟΒΙΟΝ ΟΣΙΟΥ ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ
ΠΕΝΤΑΛΟΦΟΣ ΠΑΙΟΝΙΑΣ
Τ.Κ. 613 00
Τηλέφωνο: 23430 42314
Τηλεομοιότυπο (φάξ): 23430 43080

Ἐπιμέλεια κειμένων, διορθώσεις, ἠλεκτρονική σελιδοποίηση, ἠλεκτρονικό μοντάζ, ἐκτύπωση, βιβλιοδεσία:
ΙΕΡΟΝ ΚΟΙΝΟΒΙΟΝ ΟΣΙΟΥ ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ

ISBN: 978 - 960 - 86065 - 9 - 3

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ὁ Ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης ὑπῆρξε μιά μεγάλη θεολογική μορφή γιά τήν ἐποχή του, ὁ πολυγραφώτερος θεολόγος συγγραφέας τοῦ 18ου αἰῶνος. Τό, ἀνεκτίμητης ἀξίας, ἐκπληκτικό συγγραφικό του ἔργο μαρτυρεῖ τήν ἀμέριστη ἔγνοια καί τό ἀνύστακτο ἐνδιαφέρον του γιά τόν ὀρθόδοξο λαό τοῦ Θεοῦ πού στέναζε κάτω ἀπό τόν βαρύ ὀθωμανικό ζυγό, «καθήμενος ἐν σκότει καί σκιᾷ θανάτου». Γιά τοῦτο, τό μοναδικό καί ἀσύγκριτο αὐτό ἔργο ἀποτελεῖ μέγιστη πνευματική προσφορά τοῦ Ἁγίου πρός τούς ὑπόδουλους ὀρθόδοξους χριστιανούς ἀδελφούς του, ἐνῶ ὁ ἴδιος ὑπῆρξε παράλληλα ὁ μυσταγωγός, ὁ φωτοδότης, ὁ ποδηγέτης καί διδάσκαλος τοῦ ὑπόδουλου Γένους στήν πνευματική ἀφύπνισή του. Ἀπέναντι στή βαθιά καί ἀπέραντη πνευματική νύκτα πού ἅπλωνε, τότε, τά σκοτεινά της πέπλα παντοῦ, ὁ Ἅγιος Νικόδημος ἀντιπαρατάχθηκε θέτοντας σέ ἐνέργεια καί ἀξιοποιώντας τά σπάνια πνευματικά χαρίσματα πού τοῦ δώρισε πλουσιοπάροχα ὁ Θεός — τήν βαθιά καί πολύπλευρη πνευματική του μόρφωση καί τήν ἀπέραντη ἀγάπη του πρός τόν πλησίον.

Ὁ Ἅγιος Νικόδημος, καθ' ὅλη τή διάρκεια τῆς μοναχικῆς του ζωῆς, φιλοπόνησε συγγράμματα πνευματικά πρός ὠφέλειαν παντός τοῦ χριστεπωνύμου πληρώματος ἐν «πόνοις ἀτρύτοις, ἵνα ἐξ αὐτῶν ἀρύωνται νάματα ζωηρά τε καί πολυτιμώτατα ἅπαντα τά λογικά τῆς Χριστοῦ Ἐκκλησίας πρόβατα». Μέ τόν ἔνθεον ζῆλον, ὁ ὁποῖος τόν διέκρινε, κατέλιπε στούς ὀρθοδόξους «πλοῦτον τεθησαυρισμένον τοῦ Πνεύματος· δι' οὗ πᾶσα μέν ἡ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία πλουτίζεται, πᾶς δέ ὁ ἀναγινώσκων πλούσιος ἀποβαίνει...». Καταλίποντας ἔτσι στό Γένος

ὅπως καί ὅλη ἡ ἠθική του διδασκαλία. Ἄν αὐτή ἀποχωριστεῖ ἀπό τήν πατερική καί ἡσυχαστική βάση της, εὔκολα μπορεῖ νά παρεξηγηθεῖ· ἄν ἀποσπασθεῖ ἀπό τό πνευματικό βάθρο τοῦ συγγραφέα της, εὔκολα, ἴσως καί δίκαια, μπορεῖ νά χαρακτηριστεῖ ὡς φονταμενταλιστική.

Ἐξάλλου ἡ τυποποίηση τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς, ὅπως καί τοῦ Χριστιανισμοῦ γενικότερα, δέν ἀποτελεῖ ἀποκλειστικό φαινόμενο τῆς ἐποχῆς τοῦ ἁγίου Νικοδήμου ἤ τῶν νεώτερων χρόνων, ἀλλά παρουσιάζεται διαχρονικά. Εἶναι τό τίμημα πού καταβάλλεται γιά τήν εὐρύτερη διάδοση καί διατήρηση τοῦ Χριστιανισμοῦ. Καί αὐτό πρέπει νά κατανοεῖται καί νά ἑρμηνεύεται πάντοτε μέσα στό κοινωνικό πλαίσιο καί τό πνεῦμα κάθε ἐποχῆς.

Ὁ ἅγιος Νικόδημος ἔζησε καί ἔγραψε στήν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας, κατά τήν ὁποία δέσποζε ἡ μουσουλμανική θρησκεία. Ἡ κοινωνική ζωή τῶν χριστιανῶν βρισκόταν σέ θλιβερή κατάσταση καί ἡ πνευματική ἀτμόσφαιρα ἦταν συγκεχυμένη. Ὁ ἴδιος ὁ ἅγιος γεννήθηκε σέ περιοχή, ὅπου ὑπῆρχε ἔντονη ἡ παρουσία τῶν δυτικῶν μισσιοναρίων. Σκοπός του ἦταν νά οἰκοδομήσει τούς πιστούς, νά τούς στηρίξει στή χριστιανική ζωή καί νά τούς προφυλάξει ἀπό τούς κινδύνους τῆς ἐκκοσμικεύσεως, τῆς αἱρέσεως καί τῆς ἀποστασίας. Γι᾽ αὐτό δέν δίσταζε νά χρησιμοποιήσει καί μέσα πού ὑπῆρχαν στήν δυτική χριστιανική παράδοση, ἐπιφέροντας ὅμως πάντοτε τίς ἀπαραίτητες ὀρθόδοξες διορθώσεις καί προσαρμογές. Ὡς κεντρικός ἄξονάς του παρέμενε πάντοτε ἡ λατρεία καί ἡ ἀσκητική παράδοση τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας. Τά δύο αὐτά στοιχεῖα, μαζί μέ τήν ὀρθόδοξη δογματική διδασκαλία, πού συνθέτουν τό βασικό τρίπτυχο τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας, θεμελιώνουν ὁλόκληρη τή ζωή καί τή διδασκαλία τοῦ ἁγίου Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτη.

Μάξιμος
Μοναχός Σιμωνοπετρίτης

ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ *ΦΙΛΟΚΑΛΙΑΣ*: ΕΥΑΓΡΙΟΣ Ο ΠΟΝΤΙΚΟΣ, ΜΑΞΙΜΟΣ Ο ΟΜΟΛΟΓΗΤΗΣ ΚΑΙ ΤΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΠΕΡΙ ΑΓΑΠΗΣ

Ἡ *Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν* (Βενετία 1782) ἐκφράζει καλύτερα ἀπό κάθε ἄλλο βιβλίο τήν πεμπτουσία τῆς Ἁγιορείτικης πνευματικότητας, καί εἶναι, θά λέγαμε, τό σημαντικότερο Ὀρθόδοξο βιβλίο πού δημοσιεύθηκε κατά τούς τέσσερις αἰῶνες τῆς Τουρκοκρατίας. Ἔτσι ἡ *Φιλοκαλία* λογίζεται μεταξύ τῶν μεγαλυτέρων κατορθωμάτων τοῦ ἁγίου Νικοδήμου, τοῦ ὁποίου τήν μνήμη τιμᾶ τό παρόν συνέδριο[1].

Ἡ σύγχρονη ἐπιστήμη ἔχει προχωρήσει ἀρκετά στήν μελέτη τῆς *Φιλοκαλίας*, καί οἱ παρατηρήσεις μου σήμερα, οἱ ὁποῖες πραγματεύονται τά *Κεφάλαια περί ἀγάπης* τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, εἶναι μία προσφορά σέ αὐτήν τήν συνεχή ἐπιστημονική ἐργασία. Εἶναι γνωστή ἡ μεγάλη ἀγάπη καί ἐκτίμηση πού ἔτρεφε ὁ ἅγιος Νικόδημος γιά τόν ἅγιο Μάξιμο. Ἡ μεγίστη σπουδαιότητα τοῦ ἁγίου Μαξίμου γιά τήν Ὀρθόδοξη πνευματική παράδοση ἄλλωστε ἀποδεικνύεται καί ἀπό τό ὅτι τά συγγράμματά του καταλαμβάνουν τήν μεγαλύτερη ἔκταση

1. Γιά τήν *Φιλοκαλία* βλ. K. Ware, "Philocalie," *Dictionnaire de Spiritualité*, Paris 1984, 12A:1336-1352, τοῦ ἰδίου, "The Spirituality of the *Philokalia*," *Sobornost* 13 (1991), 6-24, τοῦ ἰδίου, *Ἡ Ἐσωτερική ἑνότητα καί ἡ ἐπίδραση τῆς Φιλοκαλίας σέ Ἀνατολή καί Δύση*, Ἀθήνα 2004, καί τοῦ ἰδίου, "St Nikodemos and the Philokalia," στό *Mount Athos: the Sacred Bridge*, ἐπιμ. D. Conomos & G. Speake, Oxford 2005, 69-121.

στήν *Φιλοκαλία*[2].

Ἔχει διαπιστωθεῖ ὅτι ὁ ἅγιος Μάξιμος χρησιμοποίησε ἐκτεταμένα τά ἔργα τοῦ Εὐαγρίου τοῦ Ποντικοῦ. Ἡ ἐπίδραση τοῦ Εὐαγρίου στό ἔργο τοῦ ἁγίου Μαξίμου ἔχει ἀπασχολήσει τήν μέχρι τώρα ἐπιστημονική ἔρευνα, ἡ ὁποία ὅμως δέν ἔχει ἀκόμη καταλήξει σέ ἀσφαλῆ συμπεράσματα. Ἔτσι οἱ γνῶμες τῶν ἐπιστημόνων παραμένουν ἀκόμη διχασμένες. Ἕνα μεγάλο μέρος αὐτῆς τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας ἐπικεντρώνεται στά *Κεφάλαια περί ἀγάπης*, τά ὁποῖα ἀναγνωρίζονται γενικά ὡς τό πιό «Εὐαγριανό» ἔργο τοῦ ἁγίου Μαξίμου. Εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι τά *Κεφάλαια περί ἀγάπης* εἶναι ἐπηρεασμένα ἀπό τήν διδασκαλία τοῦ Εὐαγρίου. Σέ ὁρισμένες περιπτώσεις εἶναι κατά λέξη ἀντιγραφές χωρίων τοῦ Εὐαγρίου. Ὑπάρχουν, γιά παράδειγμα, τριάντα κεφάλαια ἀπό τόν *Πρακτικό Λόγο*, γνωστό ἔργο τοῦ Εὐαγρίου[3]. Μᾶς ἐκπλήσσει μάλιστα τό γεγονός ὅτι τά *Κεφάλαια περί ἀγάπης* ἀρχίζουν μέ ἕνα ἄμεσο δάνειο ἀπό τά περιβόητα *Γνωστικά Κεφάλαια* τοῦ Εὐαγρίου.

Μαξίμου: «Ἀγάπη μέν ἐστι, διάθεσις ψυχῆς ἀγαθή, καθ' ἣν οὐδὲν τῶν ὄντων, τῆς τοῦ Θεοῦ γνώσεως προτιμᾷ» (*Κεφάλαια περὶ ἀγάπης* 1.1) (*Φιλοκαλία* 2:4).

Εὐαγρίου: «Ἀγάπη ἐστὶν ἡ ὑπερβάλλουσα τῆς λογικῆς ψυχῆς κατάστασις καθ' ἣν ἀδύνατον ἀγαπᾶν τι τοῦ κόσμου τούτου μᾶλλον ἢ τὴν τοῦ Θεοῦ γνῶσιν» (*Κεφάλαια Γνωστικά* 1.86, *ΒΕΠΕΣ* 78:95 = ἀντιμετάφρασις ἐκ τοῦ συριακοῦ).

Τέτοιου εἴδους ἄμεσα δάνεια ἔχουν ἐνθαρρύνει τούς ἐπιστήμονες νά χαρακτηρίσουν τόν Μάξιμο σάν ἕναν ἁπλό «Εὐαγριανό» συγγραφέα, καί νά θεωρήσουν τά *Κεφάλαια περί ἀγάπης*

2. Ἡ *Φιλοκαλία* περιέχει 4 ἔργα τοῦ ἁγίου Μαξίμου: (1) *Περὶ ἀγάπης* (400 κεφάλαια), (2) *Περὶ θεολογίας καὶ τῆς Ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ* (200 κεφάλαια), (3) *Κεφάλαια διάφορα θεολογικά τε καὶ οἰκονομικά καὶ περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας* (500 κεφάλαια), καί (4) *Εἰς τήν προσευχήν τοῦ Πάτερ ἡμῶν*. Στήν *Φιλοκαλία* τό (3) φέρεται ὡς συνέχεια τοῦ (2), πρόκειται ὅμως γιά ξεχωριστό ἔργο, τό ὁποῖο δέν εἶναι γνήσιο ἔργο τοῦ ἁγίου Μαξίμου, ἀλλά ἕνα ἀνθολόγιο τοῦ 11ου ἢ 12ου αἰώνα ἀπό τά συγγράμματα τοῦ ἁγίου Μαξίμου (μέ κάποια ἄλλα διάσπαρτα χωρία ἄλλων πατέρων).

3. Βλ. A. Guillaumont, *Évagre le Pontique, Traité Pratique, SC* 170, Paris 1971, 309-310.

ὡς μία ἄστοχη ἀνθολογία, χωρίς καμία πρωτοτυπία[4]. Βέβαια, ὁ ἴδιος ὁ Μάξιμος γράφει (στόν πρόλογο τῶν κεφαλαίων περί ἀγάπης) ὅτι «αὐτά τά κεφάλαια δέν εἶναι προϊόντα τῆς διανοίας μου», ἀλλά τά ἐπέλεξε, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ, ἀπό διάφορα πατερικά ἔργα[5]. Ἐπιπλέον, αὐτή ἡ ἐρώτηση προσλαμβάνει μεγαλύτερη σημασία ὅταν θυμόμαστε ὅτι ἡ ἐπίδραση τοῦ Εὐαγρίου δέν περιορίζεται μόνο στά *Κεφάλαια περί ἀγάπης*, ἀλλά μέ διάφορους τρόπους ἐπεκτείνεται σέ ὅλη τήν *Φιλοκαλία*. Σύμφωνα μέ τόν Κάλλιστο Ware, «Παρ' ὅλο πού τά ἔργα τά ὁποῖα περιέχονται στήν *Φιλοκαλία* ἀντικατοπτρίζουν διάφορες ἀντιλήψεις, ἡ μεγαλύτερη ἐπίδραση εἶναι τοῦ Εὐαγρίου καί τοῦ Μαξίμου»[6].

Μία πρόσφατη ὅμως ἀνακάλυψη δίνει νέα ὤθηση στήν ἔρευνα τοῦ θέματος καί μᾶς ἐπιτρέπει νά κατανοήσουμε μέ σαφήνεια τήν χρήση τῶν ἔργων τοῦ Εὐαγρίου ἀπό τόν Μάξιμο. Τό 2007, ὁ Γάλλος ἐπιστήμονας Paul Géhin δημοσίευσε ἕνα ἄγνωστο κείμενο ἀπό κώδικα τοῦ 13ου αἰώνα[7]. Ὁ κώδικας αὐτός εἶχε μεταφερθεῖ στήν Ἑλλάδα τό 1922 ἀπό πρόσφυγες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καί παραδόθηκε στήν συλλογή τοῦ Μουσείου Μπενάκη. Ἀνακαλύφθηκε ἀπό τήν Εὐρυδίκη Λάππα, ἡ ὁποία τόν καταλογογράφησε τό 1991[8]. Δυστυχῶς ἡ ἐπιστημονική κοινότητα

4. Γιά μία ἀκραία ἑρμηνεία αὐτῆς τῆς θέσης βλ. M. Viller, "Aux sources de la spiritualité de saint Maxime: les oeuvres d'Évagre le Pontique," *Revue d'ascétique et de mystique* 11 (1930): 156-184, 239-268, 331-336. Γιά πιό ἰσορροπημένες ἑρμηνεῖες βλ. H.U. von Balthasar, *Die "Gnostischen Centurien" des Maximus Confessor*, Freiburg 1941, 1. J. Pegon, *Maxime le confesseur, Centuries sur la charité*, *SC 9, Paris 1945, 25-65* I.-H. Dalmais, "L'héritage évagrien dan la synthèse de saint Maxime le Confesseur," *Studia Patristica* 8 (1966), 356-362, P. Sherwood, *The Earlier Ambigua of St. Maximos the Confessor*, Rome 1955, 124-154, Δ. Στανιλοάε, «Εἰσαγωγή» στήν *Μυσταγωγία τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ*, Ἀθήνα 1973, 16-18, καί J.C. Larchet, *La divinisation de l'homme selon st. Maxime le Confesseur*, Paris 1996, 12.

5. «Γινωσκέτω ὅτι οὐδὲ ταῦτα τῆς ἐμῆς εἰσι γεώργια διανοίας· ἀλλά τοὺς τῶν ἁγίων πατέρων διελθὼν λόγους, κἀκεῖθεν τὸν εἰς τὴν ὑπόθεσιν συντείνοντα νοῦν ἀναλεξάμενος καὶ ἐν ὀλίγοις πολλὰ κεφαλαιωδέστερον συναγαγών, ἵνα εὐσύνοπτα γένωνται διὰ τὸ εὐμνημόνευτον» (*ΚΠΑ*, «Πρόλογος», *Φιλοκαλία* 2:3).

6. K. Ware, "The Spirituality of the *Philokalia*," *Sobornost* 13 (1991), 16. Τήν ἴδια θέση ὑποστηρίζει καί στήν ἑξῆς μελέτη, "St. Nikodemos and the *Philokalia*," *ὅπ. π.* ὑποσημ. 1.

7. Paul Géhin, *[Évagre le Pontique] Chapitres des disciples d'Évagre*, Sources Chrétiennes 514 (Paris 2007).

8. Ε. Λάππα-Ζίζηκα καί Μ. Ρίζου-Κουρουποῦ, *Κατάλογος ἑλληνικῶν χειρογράφων*

καθυστέρησε ἀρκετά νά ἀναγνωρίσει τή σπουδαιότητά του.

Τό ἐν λόγω κείμενο ὀνομάζεται *Κεφάλαια τῶν μαθητῶν τοῦ Εὐαγρίου* καί πρόκειται γιά συλλογή διακοσίων γνησίων ἀποφθεγμάτων τοῦ Εὐαγρίου, γραμμένων ἀπό τόν στενό κύκλο τῶν μαθητῶν του[9]. Ἀσφαλῶς, ἡ ἀνακάλυψη ἑνός νέου κειμένου, καί μάλιστα ἑνός διακεκριμένου συγγραφέα τοῦ 4ου αἰώνα, ἀποτελεῖ ἀπό μόνη της ἐπιστημονικό γεγονός ξεχωριστῆς σημασίας. Ὅμως προσθέτει καί κάτι ἀκόμη, ἐξίσου σημαντικό. Τώρα πλέον γίνεται φανερό ὅτι ὁ Μάξιμος δανείστηκε πολλά ἀπό τό ἔργο αὐτό γιά τήν σύνταξη τῶν δικῶν του *Κεφαλαίων περί ἀγάπης*. Ἐκ τῶν τετρακοσίων κεφαλαίων *περί ἀγάπης*, τά ὀγδόντα περίπου παρουσιάζουν διάφορες βαθμίδες ἐξάρτησης ἀπό τά *Κεφάλαια τῶν Μαθητῶν τοῦ Εὐαγρίου*.

Στήν σύντομη αὐτή παρουσίαση, δέν εἶναι δυνατόν νά ἀποτιμήσουμε συνολικά τόν χαρακτήρα καί τήν σημασία τῆς χρήσης τῶν *Κεφαλαίων τῶν Μαθητῶν τοῦ Εὐαγρίου* ἀπό τόν Μάξιμο. Γι' αὐτό θά περιορισθοῦμε σέ μία σύντομη ἀνάλυση μερικῶν ἀντιπροσωπευτικῶν παραδειγμάτων.

Τό πρῶτο μας παράδειγμα λαμβάνεται ἀπό τήν ἀρχή τῶν *Κεφαλαίων τῆς ἀγάπης* καί φανερώνει, ὄχι μόνο τήν ἐξάρτηση τοῦ Μαξίμου ἀπό τόν Εὐάγριο, ἀλλά καί τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἐλεύθερα διασκεύασε καί ἐπεξεργάσθηκε τήν θεολογία τοῦ Εὐαγρίου.

1Α) Εὐαγρίου: «Ὥσπερ ὅταν ὑγιαίνῃ ὁ ὀφθαλμός βλέπει τό φῶς . . . οὕτως ὅτε καθαρός ἐστιν ὁ νοῦς ὄψεται τὰ πράγματα» (*ΚΜΕ* 31, *SC* 514:138).

1Β) Μαξίμου: «Ὥσπερ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου τὸν ὑγιᾶ ὀφθαλμόν

τοῦ Μουσείου Μπενάκη 10ος - 16ος αἰ. (Ἀθήνα 1991), 103-106 = ἀρ. 53 (ΤΑ 72), φφ. 193v-204.

9. Μεταξύ τῶν μαθητῶν τοῦ Εὐαγρίου συγκαταλέγονται ὁ Παλλάδιος, ὁ Ἰωάννης Κασσιανός, ὁ Ἡρακλείδης, ὁ Ἀρσένιος καί οἱ «Μακροί Ἀδελφοί» (Ἀμμώνιος, Διόσκορος, Εὐσέβιος καί Εὐθύμιος). Οἱ ἀνώνυμοι ὅμως μαθητές του ἦταν πολυάριθμοι καί ἀποτελοῦσαν ἕναν εὐρύ κύκλο, ὁ ὁποῖος ἔμεινε γνωστός ὡς «ἑταιρεία Εὐαγρίου» (*Λαυσαϊκή ἱστορία* 35). Ἐξ αἰτίας τοῦ διωγμοῦ τῶν ὠριγενιστῶν ἀπό τόν Θεόφιλο Ἀλεξανδρείας (περί τό 400), οἱ μαθητές τοῦ Εὐαγρίου ἀναγκάσθηκαν νά φύγουν ἀπό τήν Αἴγυπτο καί ἐγκαταστάθηκαν στήν Παλαιστίνη, ὅπου φαίνεται νά γράφηκαν τά *Κεφάλαια τῶν μαθητῶν τοῦ Εὐαγρίου* στίς πρῶτες δεκαετίες τοῦ Ε´ αἰώνα (βλ. *SC* 170:27-28, καί *SC* 514:36-37).

εἰς ἑαυτὸ ἐφέλκεται· οὕτω καὶ ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ τὸν καθαρὸν νοῦν φυσικῶς διὰ τῆς ἀγάπης πρὸς ἑαυτὴν ἐπισπᾶται» (*ΚΠΑ* 1.32, *Φιλοκαλία* 2:6).

Ἐδῶ ὁ Μάξιμος ἀκολουθεῖ τόν Εὐάγριο κάπως στενά, ἀλλά ὑπάρχουν καί σημαντικές διαφορές. Τό πρῶτο πού παρατηροῦμε εἶναι ὅτι ὁ Μάξιμος ἀντιστρέφει τήν βασική μεταφορική εἰκόνα. Δηλαδή, ἐνῶ στόν Εὐάγριο τό φῶς εἶναι τό παθητικό ἀντικείμενο, στόν Μάξιμο εἶναι τό ἐνεργητικό ὑποκείμενο, καί ἑπομένως δέν εἶναι πλέον ὁ ὀφθαλμός πού βλέπει τό φῶς, ἀλλά τό φῶς πού ἑλκύει τήν δύναμη τῆς ὅρασης. Μέ αὐτήν τήν ἁπλή ἀντιστροφή, ὁ Μάξιμος ἀναπλαισιώνει τό Εὐαγριανό κεφάλαιο, ὥστε νά δώσει ἔμφαση στήν δύναμη τῆς κίνησης καί ἕλξης, ἀνθρώπινες ἐνέργειες πού βρίσκονται στό κέντρο τῆς θεολογικῆς του σκέψης. Ἡ νόησις δέν εἶναι μία στατική κατάσταση ἤ λειτουργία τοῦ νοός, ὅπως, παραδείγματος χάριν, ὅταν ἀνάβεις τό φῶς καί ἀμέσως βλέπεις κάποιο ἀντικείμενο, ἀλλά εἶναι μία δυναμική διαδικασία, μία κίνηση ἄμεσα ἐνεργουμένη ἀπό τήν ἀγάπη. Γιά τόν Μάξιμο, ἡ μεσολάβηση τῆς ἀγάπης εἶναι στοιχεῖο καίριο, ἀφοῦ σημαίνει τήν δύναμη τῆς ἕλξης μέσω τῆς ὁποίας ὁ νοῦς ἀναβαίνει στόν Θεό. Ἡ γνῶσις, μέ ἄλλα λόγια, διαμορφώνεται οὐσιαστικά ἀπό τήν ἀγάπη.

Τό δεύτερο παράδειγμα παρουσιάζει ἕνα μᾶλλον ἔμμεσο δάνειο, μολονότι δείχνει τήν ἴδια τάση τοῦ Μαξίμου νά μετατοπίζει τήν Εὐαγριανή ἔμφαση ἀπό τήν γνώση πρός τήν ἀγάπη.

2Α) Εὐαγρίου: «Πρῶτον δεῖ τὸν νοῦν διὰ τῆς ἐγκρατείας πολεμῆσαι πρὸς τὰ πάθη, ἔπειτα μισθὸν λαμβάνειν διακρίσει τήν ἀπάθειαν, δι' ἧς ἀκόπως αὐτοῖς πολεμήσει· καὶ πρῶτον διὰ πίστεως δεῖ πολεμῆσαι ὑπὲρ τῶν δογμάτων, ἔπειτα μισθόν τὴν γνῶσιν λήψεται, δι' ἧς ἀπερισπάστως ὑπὲρ αὐτῶν πολεμήσει» (*ΚΜΕ* 47, *SC* 514:150).

2Β) Μαξίμου: «Μισθὸς τῆς ἐγκρατείας, ἡ ἀπάθεια. Τῆς δὲ πίστεως, ἡ γνῶσις. Καὶ ἡ μὲν ἀπάθεια τίκτει τὴν διάκρισιν· ἡ δὲ γνῶσις τὴν εἰς Θεὸν ἀγάπην» (*ΚΠΑ 2.25, Φιλοκαλία 2:17*).

Γιά τόν Εὐάγριο, ὁ νοῦς πολεμᾶ σέ δύο μέτωπα – ἐναντίον τῶν παθῶν καί ἐναντίον τῶν αἱρετικῶν δογμάτων. Αὐτή ἡ μάχη δέν παύει μέ τήν ἀπόκτηση τῆς ἀπάθειας καί τῆς γνώσης, ἀλλά

συνεχίζεται χωρίς περισπασμό ἤ κόπο. Προφανῶς ὁ Μάξιμος ἔχει ἁπλουστεύσει αὐτό τό κεφάλαιο. Ἀφαιρεῖ τήν λεπτομερῆ μάχη ἐναντίον δύο μετώπων καί, τό σπουδαιότερο, ἐπεκτείνει τήν κλίμακα τῆς ἀνόδου, ὥστε ὁ σκοπός τοῦ ἀνθρωπίνου ἀγώνα δέν εἶναι πλέον ἡ γνώση, ἀλλά ἡ ἀγάπη.

Ἡ ἴδια λογική λειτουργεῖ στό ἑπόμενο παράδειγμα, ὅπου ὁ Μάξιμος διαγράφει τήν λέξη «γνῶσις» καί τήν ἀντικαθιστᾶ μέ τήν λέξη «ἀγάπη».

3Α) Εὐαγρίου: «Ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ οὐ μόνον πάσης ἡδονῆς παρερχομένης ποιεῖ τὸν κτησάμενον καταφρονεῖν, ἀλλά καὶ πάσης λύπης καί παντὸς πόνου, καθώς καὶ ὁ ἀπόστολος ἔφη· ὅτι οὐκ ἄξια τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν ἀποκαλύπτεσθαι» (*Ρωμ.* 8, 18) (*KME* 55, *SC* 514:156).

3Β) Μαξίμου: «Ἡ εἰς Θεόν ἀγάπη, πάσης ἡδονῆς παρερχομένης καὶ παντός πόνου καὶ λύπης πείθει καταφρονεῖν τὸν μέτοχον αὐτῆς. Καί πειθέτωσάν σε οἱ ἅγιοι πάντες, τοσαῦτα πεπονθότες διὰ Χριστόν» (*ΚΠΑ* 2.58, *Φιλοκαλία* 2:22).

Ὁ Εὐάγριος δηλώνει ὅτι ἡ γνώση τοῦ Θεοῦ παρακινεῖ καί πείθει ἐκεῖνον πού τήν κατέχει νά καταφρονεῖ ὄχι μόνον τίς πρόσκαιρες ἀπολαύσεις ἀλλά καί κάθε λύπη καί πόνο. Τόν ἰσχυρισμό του αὐτόν ἐπιβεβαιώνει μέ τό χωρίο πρός Ρωμαίους 8, 18, τό ὁποῖο ὁ Μάξιμος δέν μνημονεύει, ἴσως ἐπειδή ὁ Εὐάγριος ἑρμηνεύει τό ἐσχατολογικό αὐτό χωρίο μέ βάση τήν διδασκαλία του περί ἀποκαταστάσεως[10]. Ὁ Μάξιμος ἀπορρίπτει αὐτόν τόν ἰσχυρισμό καί τοποθετεῖ τήν ἀγάπη ὡς κεντρικό στοιχεῖο τῆς Χριστιανικῆς ζωῆς καί ἐμπειρίας. Πάρ᾽ ὅτι αὐτή ἡ μεταβολή εἶναι ὄντως συνεπής μέ τόν γενικό του σκοπό, ἐπιπλέον εἶναι πολύ πιθανόν νά προῆλθε ἀπό τό πρός Ρωμαίους 8, 35 («τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπό τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ;»), χωρίο τό ὁποῖο εἶναι κοντά στό προηγούμενο.

Τά ἑπόμενα δύο κείμενα προσφέρουν ἕνα ἀκόμη παράδειγμα:

4Α) Εὐαγρίου: «Ἔστι καὶ διὰ νοήματος ψιλοῦ ἐκφυγεῖν τὸν ἐμπαθῆ λογισμόν, καὶ δεύτερον διὰ θεωρίας, καὶ τρίτον διὰ προσευχῆς» (*KME* 66, *SC* 514:164).

4Β) Μαξίμου: «Νόημά ἐστιν ἐμπαθές, λογισμὸς σύνθετος ἀπὸ πάθους καὶ νοήματος. Χωρίσωμεν τὸ πάθος ἀπὸ τοῦ νοήματος καὶ ἀπομένει ὁ λογισμός ψιλός· χωρίσωμεν δὲ δι᾽ ἀγάπης πνευματικῆς καὶ ἐγκρατείας, ἐὰν θέλωμεν» (*ΚΠΑ* 3.43, *Φιλοκαλία* 2:33).

Ὁ Εὐάγριος ἰσχυρίζεται ὅτι κάποιος μπορεῖ ἀρχικά νά ἀποφύγει ἕνα «ἐμπαθή λογισμό» μέ τή βοήθεια μιᾶς ἁπλῆς σκέψης («ψιλόν νόημα»), ἐπίσης μέσω τῆς «θεωρίας» καί τελικά διά τῆς προσευχῆς. Ὁ Μάξιμος διεισδύει βαθύτερα σέ αὐτές τίς ἔννοιες καί τονίζει ὅτι ἕνα «ἐμπαθές νόημα» εἶναι στήν πραγματικότητα ἕνα σύνθετο φαινόμενο, τό ὁποῖο ἀποτελεῖται ἀπό μία νοερή εἰκόνα, στήν ὁποία ἔχει ἐπισυναφθεῖ ἕνα ἐμπαθές συναίσθημα ἤ ἐνέργεια. Ὁ Μάξιμος ἀντί νά προτείνει πῶς νά «ἀποφύγει» κανείς τέτοιου εἴδους ἀναπαραστάσεων, μᾶς παρέχει ἕνα σχέδιο μέ τό ὁποῖο τά συστατικά στοιχεῖα (τοῦ ἐμπαθοῦς νοήματος), ὅπως σέ μία χημική ἀντίδραση, δύνανται νά ἀπομονωθοῦν καί νά διαχωριστοῦν. Ἡ λύση, βεβαίως, τήν ὁποία ὁ Μάξιμος διατυπώνει, θεωρεῖ ὅτι εἶναι ἐφικτή γιά μᾶς «ἐάν θέλωμεν»· εἶναι ἡ «πνευματική ἀγάπη καί ἐγκράτεια».

Σέ αὐτό τό σημεῖο, θά μᾶς βοηθοῦσε νά ἐπεκτείνουμε τό ἄμεσο πλαίσιο ἀναφορᾶς μας καί νά θυμηθοῦμε ὅτι ὁ Μάξιμος, καί στά ἄλλα ἔργα του, «δανείζεται» ἀπό τόν Εὐάγριο, μέ τόν ἴδιο τρόπο πού εἴδαμε στά προηγούμενα.

5Α) Εὐαγρίου: «Τὴν πίστιν βεβαιοῖ ὁ φόβος ὁ τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦτον πάλιν ἐγκράτεια, ταύτην δὲ ἀκλινῆ ποιοῦσιν ὑπομονὴ καί ἐλπίς, ἀφ᾽ ὧν τίκτεται ἀπάθεια, ἧς ἔγγονον ἡ ἀγάπη, ἀγάπη δὲ θύρα γνώσεως φυσικῆς ἥν διαδέχεται θεολογία καὶ ἡ ἐσχάτη μακαριότης» (*Λόγος Πρακτικός*, *SC* 171:492).

5Β) Μαξίμου: «Αὕτη [ἡ ἀγάπη] ἐστὶν ἡ θύρα, δι᾽ ἧς ὁ εἰσερχόμενος, εἰς τὰ Ἅγια γίνεται τῶν Ἁγίων, καὶ τοῦ ἀπροσίτου κάλλους τῆς ἁγίας καὶ βασιλικῆς Τριάδος καθίσταται ἄξιος θεατὴς γενέσθαι» (*Κεφάλαια διάφορα θεολογικά*, *Φιλοκαλία* 2:97).

Στά στάδια τῆς Εὐαγριανῆς πνευματικῆς ἀνόδου ἡ ἀγάπη διαδραματίζει μόνο ἕνα περιορισμένο, μερικό ρόλο. Γιά τόν Εὐά-

10. Βλ. παραδ. χάριν, *KME* 24 (*SC* 514:128), *Κεφάλαια Γνωστικά* 4.8 (*ΒΕΠΕΣ* 78:112), καί A. Guillaumont, *Les 'Kephalaia Gnostica' d'Évagre le Pontique et l'histoire de l'origénisme chez les grecs et chez les syriens*. Paris 1962, 113-117.

γριο ἡ ἀγάπη δέν ἀποτελεῖ τήν πληρότητα ἤ τήν τελειότητα τοῦ Χριστιανικοῦ βίου καθ᾽ ἑαυτοῦ. Γι᾽ αὐτό γράφει ὅτι ἡ ἀγάπη εἶναι ἡ «θύρα τῆς γνώσεως», ὄχι ὅμως τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, ἀλλά ἑνός ἐνδιαμέσου σταδίου πού λέγεται «φυσική θεωρία», τήν ὁποίαν τελικά ἀκολουθεῖ τό ἀνώτατο στάδιο γνώσεως, πού ἐδῶ τό ὀνομάζει «θεολογία»[11]. Ἀντίθετα, γιά τόν Μάξιμο, ὁ πρακτικός βίος, πού εἶναι ἡ ἔμπρακτη ζωή τῆς ἀγάπης, ἀποτελεῖ τήν ἀρχή καί τό τέλος τῆς ἐναρέτου ζωῆς, καί συνεπῶς ἡ ἀγάπη βρίσκεται στήν κορυφή τῆς πορείας τοῦ κάθε ἀνθρώπου. Ὅπως θά ἐπιβεβαιώσει ὁ Μάξιμος στά μεταγενέστερα ἔργα του, ἡ ἀγάπη περιέχει ὅλες τίς ἀρετές μέσα στόν καθόλου λόγον της, καί στήν ἐμπειρία τῆς θεώσεως ἡ ἀγάπη εἶναι ἡ κατ᾽ ἐξοχήν δύναμις πού ἑνώνει τόν Θεόν μέ τόν ἄνθρωπον, καί τόν ἄνθρωπον μέ τόν Θεόν[12]. Ἑπομένως ἡ πρωτοτυπία τῶν *Κεφαλαίων περί ἀγάπης* βρίσκεται στήν ἐπικράτηση τῆς ἀγάπης μέσα στό κέντρο τοῦ γνωστικοῦ συστήματος τοῦ Εὐαγρίου, ὁ ὁποῖος γενικά τήν ὑποβιβάζει.

* * *

Στό σημεῖο αὐτό θά ἤθελα νά ἀνοίξω μία μικρή παρένθεση γιά νά πῶ δύο λόγια γιά ἕναν ἄλλο συγγραφέα, ὁ ὁποῖος ἐπηρέασε τόν ἅγιο Μάξιμο. Πρόκειται γιά τόν ἅγιο Γρηγόριο Νύσσης. Πιστεύω ὅτι ὁ Μάξιμος ἐμπνεύστηκε ἀρκετά στήν θεολογία τῆς ἀγάπης ἀπό τόν ἅγιο Γρηγόριο Νύσσης, ὁ ὁποῖος γράφει ὅτι «ἡ γνῶσις ἀγάπη γίνεται», ὅταν τό ἀντικείμενο τῆς γνώσεως εἶναι καί ἀντικείμενο ἐράσμιο[13].

Αὐτή ἡ θέση εἶναι ἕνας ἐξαιρετικά σπουδαῖος σταθμός στή θεολογία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου, καθόσον αὐτή τονίζει τήν ἐπιτυχημένη ἐνσωμάτωση τῆς ἀγάπης σέ μία θεολογική ἀνθρωπολογία, ἡ ὁποία ἔτεινε νά ὑποβιβάσει τήν ἀγάπη σέ μία ζωώδη (κτηνώδη) ἐπιθυμία καί στή συνέχεια νά ἀποβάλει καί τά δύο (ἀγάπη καί ἐπιθυμία) σέ μία γνωστική ἄνοδο τοῦ νοός στόν Θεό. Πράγματι ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἀνάγει τό ἐπιθυμητικό σέ κεντρική δύναμη γιά τήν πνευματική ἄνοδο τοῦ ἀνθρώπου καί ἔτσι τοποθετεῖ τήν ἀγάπη στό κέντρο καί τήν κορυφή τῆς ἀνθρωπίνης ἐμπειρίας τοῦ Θεοῦ.

Ἡ βασική ἐνόραση τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης εἶναι ὅτι ἡ «γνώση», κατανοουμένη ὡς μία σχέση πρός συγκεκριμένο ἀντικείμενο, ἔχει ἄμεση ἐπίδραση στήν συνείδηση τοῦ «γνωρίζοντος». Ἡ γνώση, μέ ἄλλες λέξεις, δέν εἶναι ἁπλῶς μία γνωσιολογική πράξη ἀλλά μία ὀντολογική ἐμπειρία. Ὅπως ἡ ἀγάπη, τέτοια γνώση εἶναι μία πραγματική «ἔκσταση» τοῦ γνωρίζοντος ὑποκειμένου πρός τό γνωριζόμενο ἀντικείμενο (καί ἀντίστροφα μία «ἔκσταση» τοῦ γνωσθέντος πρός τόν γνωρίζοντα).

Ἐπιπλέον, ὅπως παρατηρεῖ ὁ ἅγιος Γρηγόριος, «καλόν ἐστιν τῇ φύσει τό γινωσκόμενον» καί ὅταν πρόκειται περί τοῦ «θείου κάλλους» αὐτό ὄχι μόνον καθορίζει ἤ προσδιορίζει τή μορφή τῆς συνειδήσεως αὐτοῦ πού ἀποκτᾶ τήν ἐμπειρία, ἀλλά τόν μεταμορφώνει ἀπό γνώστη σέ ἕναν ἐραστή.

Θά ἀναρωτηθοῦμε ἴσως πῶς ὁ Γρηγόριος Νύσσης καί ὁ Μάξιμος ἔφτασαν σέ τόσο ὅμοιες θέσεις. Ἡ ἀπάντηση εἶναι ὅτι καί οἱ δύο ἀνέλαβαν ὅμοιο ἐγχείρημα καθώς ὁ Μάξιμος εὑρίσκεται

---

11. Περί τοῦ ὁποίου βλ. Guillaumont, *Évagre le Pontique*, 38-63, 98-112, *ὅ.π.* ὑπ. 3, καί G. Bunge, "Praktike, Physike und Theologike als Stufen der Erkenntnis bei Evagrios Pontikos," στό *Ab Oriente et Occidente*, ἐπιμ. M. Schneider, St. Ottilien 1996, 59-72.

12. Μαξίμου: «Οὐδὲν γὰρ ὄντως τῆς θείας ἀγάπης θεοειδέστερον, οὐδὲ μυστηριωδέστερον, οὐδὲ ἀνθρώποις πρὸς θέωσιν ὑψηλότερον, ὅτι πάντα ἐν ἑαυτῇ συλλαβοῦσα ἔχει τὰ καλά, ὅσα τῆς ἀληθείας ὁ λόγος ἐν ἀρετῆς εἴδει διέξεισι [. . .] ὡς πλήρωμα τοῦ νόμου καί τῶν προφητῶν, οὕς διαδέχεται τὸ τῆς ἀγάπης μυστήριον, τὸ ἡμᾶς θεούς ἐξ ἀνθρώπων ποιοῦν καὶ συντέμνον πρὸς τὸν καθόλου λόγον τῶν ἐντολῶν τοὺς μερικούς. [. . .] Ποῖον γὰρ εἶδος τῶν ἀγαθῶν οὐ κέκτηται ἡ ἀγάπη; [. . .] Μέγα οὖν ἀγαθὸν ἡ ἀγάπη, καὶ τῶν ἀγαθῶν τὸ πρῶτον καὶ ἐξαίρετον ἀγαθόν, ὡς Θεὸν καί ἀνθρώπους δι᾽ ἑαυτῆς περὶ τὸν αὐτήν ἔχοντα συνάπτουσα, καὶ ὡς ἄνθρωπον τὸν ποιητήν τῶν ἀνθρώπων φανῆναι παρασκευάζουσα» (ἐπιστολή Β΄, *PG* 91:393C, 401D), **τοῦ ἰδίου**: «Φασὶ γὰρ ἀλλήλων εἶναι παραδείγματα τὸν Θεόν καὶ τὸν ἄνθρωπον, καὶ τοσοῦτον τῷ ἀνθρώπῳ τὸν Θεὸν διὰ ἑαυτὸν τῷ Θεῷ διὰ φιλανθρωπίαν ἀνθρωπίζεσθαι, ὅσον ὁ ἄνθρωπος ἑαυτὸν τῷ Θεῷ δι᾽ ἀγάπης δυνηθεὶς ἀπεθέωσε» (*Περί διαφόρων ἀποριῶν* 10.4, *PG* 91:1113B).

13. Γρηγορίου Νύσσης, *Διάλογος περί ψυχῆς καί ἀναστάσεως*: «Ἡ δὲ γνῶσις ἀγάπη γίνεται, διότι καλόν ἐστιν τῇ φύσει τό γινωσκόμενον [. . .] ἀεὶ ἡ θεία ζωὴ δι᾽ ἀγάπης ἐνεργηθήσεται, ἥ καλή τε κατὰ φύσιν ἐστὶ καὶ ἀγαπητικῶς πρὸς τὸ καλὸν ἐκ φύσεως ἔχει, καὶ ὅρον τῆς κατὰ τὴν ἀγάπην ἐνεργείας οὐκ ἔχει, ἐπειδή οὐδὲ τοῦ καλοῦ τι πέρας καταλαμβάνεται, ὡς συναπολήγειν τῷ πέρατι τοῦ καλοῦ τὴν ἀγάπην· μόνῳ γὰρ τῷ ἐναντίῳ τὸ καλὸν περατιοῦται· οὗ δὲ ἡ φύσις ἀνεπίδεκτός ἐστι τοῦ χείρονος, πρὸς τὸ ἀπέραντόν τε καὶ ἀόριστον τὸ ἀγαθὸν προελεύσεται» (*PG* 46:96-97).

σέ σχέση μέ τόν Εὐάγριο ἀνάλογη μέ αὐτή πού εἶχε ὁ Γρηγόριος ἔναντι τοῦ Ὠριγένη, ἀφοῦ καί οἱ δύο ἐπιχείρησαν νά διορθώσουν μία γνωστικίζουσα προσέγγιση τῆς γνώσεως βασισμένοι πάνω σέ μία περισσότερο ἑνοποιημένη κατανόηση τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου, στήν ὁποία τό ἐπιθυμητικό δέν μπορεῖ νά ἀπουσιάζει ἀπό τίς ἀνώτερες δυνάμεις του.

Οἱ καππαδόκες ρίζες τῆς θεολογίας τοῦ ἁγίου Μαξίμου εἶναι πολύ γνωστές, κυρίως ἐπειδή τά 4/5 τοῦ *Περί διαφόρων ἀποριῶν πρός Θωμᾶν* εἶναι ἀφιερωμένα σέ δύσκολα χωρία τῶν συγγραμμάτων τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου. Ὡστόσο, πολύ λιγότερη προσοχή ἔχει δοθεῖ στό πῶς ὁ Μάξιμος ἐχρησιμοποίησε τόν Νύσσης, καί θά ἤθελα ἐδῶ νά κλείσω αὐτή τήν παρένθεση λέγοντας ὅτι σέ αὐτό ἀκριβῶς τό σημεῖο ἐντοπίζεται ἕνα θέμα μέ πλούσιο ἔδαφος γιά καρποφόρο ἔρευνα στή μελέτη τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητῆ.

* * *

Φαίνεται ὅτι ἔχομε φθάσει στό τέλος τῆς ἔρευνάς μας. Στό σημεῖο αὐτό ὅμως πρέπει νά εἴμαστε λίγο προσεκτικοί. Ἐνῶ εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ Εὐάγριος ὑποτάσσει τήν ἀγάπη στήν γνώση, θά ἦταν λάθος νά συμπεράνουμε ὅτι ὁ Μάξιμος μόνο ἀντιστρέφει αὐτό τό σχῆμα καί ἁπλῶς ὑποτάσσει τήν γνώση στήν ἀγάπη. Τήν μεγάλη σημασία πού ἀποδίδει ὁ Μάξιμος στήν ἀγάπη, πού τήν τοποθετεῖ στήν κορυφή τῆς πνευματικῆς ζωῆς, δέν πρέπει νά τήν κατανοοῦμε μέ τήν ἔννοια ὅτι μειώνει τόν ρόλο τῆς γνώσης, ἤ ὅτι θέλει νά δημιουργήσει μία αὐστηρή ἱεραρχία μεταξύ γνώσης καί ἀγάπης. Μία τέτοια ἑρμηνεία διαψεύδεται ἀπό διάφορα χωρία στό *Περί ἀγάπης*, ὅπου ὁ Μάξιμος θεολογεῖ ὅτι τίποτε δέν εἶναι μεγαλύτερο ἀπό τήν ἀγάπη, ἀκριβῶς γιατί ἡ ἀγάπη γεννᾶ τήν γνώση.

Μαξίμου, *ΚΠΑ* 1.9: «Εἰ ἡ ζωὴ τοῦ νοῦ ὁ φωτισμός ἐστι τῆς γνώσεως, τοῦτον δὲ ἡ εἰς Θεὸν ἀγάπη τίκτει, καλῶς οὐδὲν τῆς θείας ἀγάπης εἴρηται μεῖζον» (*Φιλοκαλία* 2:4).

Σε ἄλλα χωρία, ὁ Μάξιμος ἐπανειλημμένα γράφει ὅτι ἡ θεία γνώση ἐνεργεῖ «διά τῆς ἀγάπης»[14], ὥστε ἡ ἀγάπη γίνεται τό μέσον τῆς γνώσης, ἡ ὁποία παρουσιάζεται ὡς τό τέλος τῆς πνευματικῆς ζωῆς.

Ἔτσι τά *Κεφάλαια περί ἀγάπης* μᾶς προσφέρουν δύο παράλληλες δομές, δύο παράλληλα σχήματα, μέσα στά ὁποῖα καί ἡ γνῶσις καί ἡ ἀγάπη ἐκτοξεύονται στήν κορυφή τῆς ἀνθρωπίνης ἐμπειρίας. Ἡ ἀγάπη γιά τόν Θεόν γεννᾶ τήν γνώση τοῦ Θεοῦ, καί ἡ γνώση τοῦ Θεοῦ γεννᾶ τήν ἀγάπη γι᾿ αὐτόν. Ἀγάπη καί γνώση ἔχουν μία ὄντως ἀλληλοεξάρτηση, ἐπειδή ὁ ἄνθρωπος γνωρίζει αὐτό πού ἀγαπᾶ καί ἀγαπᾶ αὐτό πού γνωρίζει. Καί ἔτσι ἡ σχέση ἀγάπης καί γνώσεως δέν εἶναι τόσο ἱεραρχική, ὅσο διαλεκτική, μέ τήν ἔννοια ὅτι ἡ καθεμία γεννᾶ καί τρέφει τήν ἄλλη.

Βρίσκομε τήν ἴδια σχέση μεταξύ ἀγάπης καί γνώσεως στήν Α΄ ἐπιστολή πρός Κορινθίους 8, 3: «εἰ δέ τις ἀγαπᾷ τόν Θεόν, οὗτος ἔγνωσται ὑπ᾿ αὐτοῦ». Ἀλλά πρό πάντων στό κατά Ἰωάννην Εὐαγγέλιο, ὅπου ἡ σχέση μεταξύ τοῦ Πατρός και τοῦ Υἱοῦ εἶναι μία ἀμοιβαία γνῶσις, καθώς καί ἡ σχέση μεταξύ τοῦ Χριστοῦ καί τῶν πιστευόντων εἰς αὐτόν[15]. Ἐπιπλέον, ὁ γνωρίζων καθορίζεται ἀπό τόν γνωριζόμενον, καί ἐπειδή ὁ Πατήρ καί ὁ Υἱός ἔχουν ζωήν ἐν ἑαυτοῖς (*Ἰωάν.* 5, 26), ὁ γνωρίζων τόν Θεόν «ἔχει ζωήν αἰώνιον» (*Ἰωάν.* 17, 3)[16]. Συνεπῶς, στό κατά Ἰωάννην Εὐαγγέλιο, ἡ γνώση ἀποτελεῖ τόν ἀνώτατο τρόπο ὑπάρξεως, ὅμως εἶναι αὐτονόητο ὅτι τέτοια γνώση πρέπει νά κατανοηθεῖ

---

14. Μαξίμου, *ΚΠΑ* 1.12: «διὰ τῆς ἀγάπης ὑπὸ τῆς θείας γνώσεως ὁ νοῦς ἁρπαγῇ», 1.32: «ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ τὸν καθαρὸν νοῦν διὰ τῆς ἀγάπης πρὸς ἑαυτὴν ἐπισπᾶται», 1.46: «ὁ τῆς θείας καταξιωθεὶς γνώσεως καὶ τὸν ταύτης φωτισμόν διὰ τῆς ἀγάπης κτησάμενος», 1.47: «ὁ μήπω τυχὼν τῆς θείας γνώσεως τῆς δι᾿ ἀγάπης ἐνεργουμένης», 1.69: «διὰ τῆς ἀγάπης εἰς τὴν γνῶσιν», 2.6: «μήτε ἑαυτοῦ, μήτε τινὸς ἄλλου τῶν ὄντων τὸ σύνολον ἐπαισθάνεσθαι, εἰ μὴ μόνου τοῦ διὰ τῆς ἀγάπης ἐν αὐτῷ τὴν τοιαύτην ἔλλαμψιν ἐνεργοῦντος».

15. *Ἰωάν.* 17, 25-26: «Πάτερ δίκαιε, καὶ ὁ κόσμος σε οὐκ ἔγνω, ἐγὼ δέ σε ἔγνων, καὶ οὗτοι ἔγνωσαν ὅτι σύ με ἀπέστειλας, καὶ ἐγνώρισα αὐτοῖς τὸ ὄνομά σου καὶ γνωρίσω, ἵνα ἡ ἀγάπη ἣν ἠγάπησάς με ἐν αὐτοῖς ᾖ, κἀγὼ ἐν αὐτοῖς». *Ἰωάν.* 10, 14-15: «Ἐγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλός, καὶ γινώσκω τὰ ἐμὰ καὶ γινώσκομαι ὑπό τῶν ἐμῶν, καθὼς γινώσκει με ὁ πατὴρ κἀγὼ γινώσκω τὸν πατέρα».

16. *Ἰωάν.* 17, 3: «αὕτη δέ ἐστιν ἡ αἰώνιος ζωή, ἵνα γινώσκωσίν σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν».

ὡς ἀγάπη. Ὁ Θεός ἀγάπη ἐστί, ὥστε ἐκεῖνος πού ἔχει σχέση μέ τόν Θεόν, σχετίζεται μέ αὐτόν ὡς κάποιος πού ἀγαπᾶ[17] (*Α΄ Ἰωάν.* 4, 8). Τελικά μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι ἡ θεολογία τοῦ ἁγίου Μαξίμου «περί ἀγάπης» εἶναι καθαρά εὐαγγελική. Γι' αὐτό δέν μᾶς ἐκπλήσσει ὅτι ὁ Μάξιμος τελειώνει τά *Κεφάλαια περί ἀγάπης* μέ χωρία ἀπό τήν Α΄ πρός Κορινθίους ἐπιστολή τοῦ Ἀποστόλου Παύλου καί ἀπό τήν Α΄ ἐπιστολή τοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου[18], οὔτε ὅτι τά κεφάλαια αὐτά ἔχουν τήν μορφή τοῦ εὐαγγελίου, δηλαδή εἶναι διατεταγμένα «ἐν ἑκατοντάσιν ἰσαρίθμοις τῶν τεσσάρων Ἁγίων Εὐαγγελίων», ὅπως μᾶς ἐξηγεῖ ὁ ἴδιος.

Συνοψίζοντας, στήν θεολογία τοῦ ἁγίου Μαξίμου, ἡ ἀγάπη καί ἡ γνῶσις εἶναι στενά συνυφασμένες, ἡ καθεμία ὁρίζεται καί διαμορφώνεται μέσα ἀπό τήν ἄλλη. Ἡ σχέση μεταξύ τους δέν μπορεῖ νά μειωθεῖ ἤ νά ἁπλοποιηθεῖ σέ ἕνα μέσο γιά ἕνα σκοπό, ἀλλά εἶναι μία ἀμοιβαία αἰτιώδης συνάφεια, μία σχέση ἀλληλοεξάρτησης, μία ἀλληλοπεριχώρησις. Μποροῦμε νά ἀγαπᾶμε μόνο αὐτό πού γνωρίζουμε, καί δέν μποροῦμε νά γνωρίζουμε κάτι τελείως ἐάν δέν τό ἀγαπᾶμε. Ἡ ἀγάπη δέν εἶναι πλήρης χωρίς τήν γνώση, καί ἡ γνῶσις χωρίς τήν ἀγάπη ἐπίσης δέν εἶναι πλήρης. Ἔτσι μᾶς καλεῖ ὁ ἅγιος Μάξιμος νά «συζεύξουμε» τήν μία μέ τήν ἄλλη:

Μαξίμου, *ΚΠΑ* 4.59: «Ἐπειδὴ ἡ γνῶσις φυσιοῖ, ἡ δὲ ἀγάπη οἰκοδομεῖ (*Α΄ Κορ.* 8, 1) σύζευξον τῇ γνώσει τὴν ἀγάπην, καὶ ἔσῃ ἄτυφος καὶ πνευματικὸς οἰκοδόμος, καὶ σεαυτὸν οἰκοδομῶν καὶ πάντας τοὺς ἐγγίζοντάς σοι» (*Φιλοκαλία* 2:46-47).

17. *Α΄ Ἰωάν.* 4, 7-8: «πᾶς ὁ ἀγαπῶν ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται καὶ γινώσκει τὸν Θεόν, ὁ μὴ ἀγαπῶν οὐκ ἔγνω τὸν Θεόν, ὅτι ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν».

18. *Μαξίμου, ΚΠΑ* 4.100: «Πολλοὶ μὲν πολλὰ περὶ ἀγάπης εἰρήκασιν, ἐν μόνοις δὲ τοῖς τοῦ Χριστοῦ μαθηταῖς ταύτην ζητήσας, εὑρήσεις. Ἐπειδὴ μόνοι αὐτοὶ εἶχον τὴν ἀληθινὴν Ἀγάπην τῆς ἀγάπης διδάσκαλον, περὶ ἧς ἔλεγον· ἐὰν ἔχω προφητείαν καὶ εἰδῶ τὰ μυστήρια πάντα καὶ πᾶσαν τὴν γνῶσιν, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν ὠφελοῦμαι (*Α΄ Κορ.* 13, 2). Ὁ οὖν κτησάμενος τὴν ἀγάπην, αὐτὸν τὸν Θεὸν ἐκτήσατο, ἐπειδὴ ὁ Θεός, ἀγάπη ἐστίν (*Α΄ Ἰωάν.* 4, 8)» (*Φιλοκαλία* 2:51).

Ἀντώνιος Μ. Παπαδόπουλος
Ὁμότιμος Καθηγητής Θεολογικῆς Σχολῆς
Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ: ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΠΕΡΙ ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΑΣΜΑΤΙΚΟΥΣ ΚΑΝΟΝΕΣ ΤΗΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΗΣ

Εἰσαγωγή

Μελετώντας ἀπό ἐτῶν τό *Ἑορτοδρόμιον** τοῦ Ἁγίου Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου παρατήρησα ὅτι ὁ ἡσυχαστής μοναχός τοῦ 19ου αἰώνα, «σοφολογιώτατος Διδάσκαλος», κατά τόν Ἰωσήφ, Ἀρχιμανδρίτη τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Βατοπαιδίου (ε΄), εἶναι μύστης τῆς Ἁγίας Τριάδος. Ἔτσι εὐχαρίστως ἀποδέχτηκα τήν πρόταση ἐκλεκτῶν συναδέλφων νά μετάσχω καί ἐγώ στό παρόν συνέδριο. Τό αὐτό ἔπραξα ἐγκαίρως καί μέ ἔγγραφό μου πρός τόν πανοσιολογιώτατο καθηγούμενο τοῦ Ἱεροῦ Κοινοβίου Ὁσίου Νικοδήμου Γουμενίσσης. Τό θέμα μου: **Νικοδήμου Ἁγιορείτου: διδασκαλία περί Ἁγίας Τριάδος κατά τούς Ἀσματικούς Κανόνες τῆς Πεντηκοστῆς**[1].

* Ὁ πλήρης τίτλος τοῦ ἔργου ἔχει ὡς ἑξῆς: *Ἑρμηνεία εἰς τούς Ἀσματικούς Κανόνας τῶν Δεσποτικῶν καί Θεομητορικῶν Ἑορτῶν ὑπό* ***Νικοδήμου*** *ἐν μοναχοῖς ἐλαχίστου* ***τοῦ Ἁγιορείτου***. Ἐν Βενετίᾳ 1836.

1. Οἱ πρῶτες σελίδες φέρουν πίνακα Ἀλφαβητικό καί τά γράμματα τοῦ πίνακα παρατίθενται ἐντός παρενθέσεως. Ἡ ἀνάπτυξη τῶν δύο Κανόνων: Ὁ ἕνας ἔχει τίτλο· **Ἑρμηνεία εἰς τόν Κανόνα τῆς Πεντηκοστῆς. Ποίημα ὄντα τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ. Σελίδες 526-552.** Ὁ δεύτερος· **Ἑρμηνεία εἰς τόν τῆς Ἁγίας Πεντηκοστῆς Ἰαμβικόν Κανόνα. Ποίημα ὄντα Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ** καί πρῶτον εἰς τήν τούτου